

France Kresal

SOCIALNA POLITIKA NA SLOVENSLEM DO DRUGE SVETOVNE VOJNE KOT VIR ZA ZGODOVINO SOCIALNEGA DELA

UVOD

Vsebina socialne politike, kakor se je oblikovala v zgodovini, je načrtno, sistematično in trajno urejanje in reševanje socialnih vprašanj v državi. Socialna politika je nasprotje gospodarske politike. Je produkt kapitalizma in svobodnih denarno-tržnih odnosov meščanske družbe v okviru meščanskega reda. Tak razvoj je na slovenskem ozemlju potekal okrog 30 let v okviru Avstrije oziroma avstrijske polovice avstro-ogrske monarhije in 20 let v okviru Jugoslavije (do druge svetovne vojne). Drugih oblik reševanja socialnih vprašanj v tej razpravi ne bomo obravnavali. Opozorim pa naj na ključne razprave s seznama literature, ki obravnavajo individualno in kolektivno samopomoč (zavarovalništvo, delavsko združništvo), dobrotelost in vlogo sindikatov in delavskih ustanov (delavska zbornica, sindikat) pri izgrajevanju socialne politike (in navajajo vire). To problematiko je obravnaval inštitut za novejšo zgodovino v okviru raziskovalnega programa Gospodarska in socialna zgodovina Slovencev. V tem okviru je slovenska akademija znanosti in umetnosti v letih 1970-1980 obravnavala socialno problematiko agrarnih panog. V zadnjem poglavju članka so predstavljeni viri za zgodovino socialne politike na Slovenskem do druge svetovne vojne po ustanovah socialne politike, ki so bile ob svojem delovanju ustvarjalke arhivskih fondov. Nakazana so nahajališča pomembnejših arhivskih virov za zgodovino socialne politike v slovenskih arhivih. Na koncu seznama literature so navedeni najpomembnejši arhivski vodniki.

ORIS SOCIALNOPOLITIČNE

UREDITVE

DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

V drugi polovici 19. stoletja se je po meščanski revoluciji 1848 razvila ustavna monarhija s parlamentarno ureditvijo ob neenaki in omejeni volilni pravici ter ob vse večjem političnem uveljavljanju meščanskih strank. Družbenopolitičnim spremembam so sledile gospodarske spremembe. Odpravljeni so bili fevdalni odnosi. Do leta 1852 je bilo z zemljiško odvezo odpravljeno podložništvo in v kmetijstvu so zavladali zgolj denarno-tržni odnosi, ki jim večina malih kmetov ni bila kos in mnogi so zašli v veliko revščino. Obrtni zakon iz leta 1859 je uvedel popolno obrtno svobodo in odpravil cehovsko ureditev. Svobodna proizvodnja je sicer pospešila splošen gospodarski razvoj neagrarne proizvodnje, razvoj industrije in rudarstva, ustvarila pa tudi velik sloj delavstva in obubožanega obrtništva.

Svobodnemu delovanju kapitala v obdobju liberalnega kapitalizma so sledile motnje na tržišču in tudi malverzacije. Za ureditev poslovanja gospodarskih družb in ustrezno kapitalsko kritje je bil leta 1862 sprejet trgovinski zakon, ki je urejal obliko in delovanje gospodarskih družb; razvile so se komanditne družbe, delniške družbe in družbe z omejenim jamstvom. Zadržni zakon iz leta 1873 je omogočil razvoj združništva. Naj tu omenim samo kranjsko industrijsko družbo iz leta 1869, trboveljsko premogokopno družbo iz leta 1873 in številne združne organizacije, ki so se na Slovenskem razvile od sedemdesetih let naprej. Gospodarstvo naj bi pred malverzacijami varoval konkurzni zakon iz leta 1868.

Kako je družba reagirala na nova socialna vprašanja, ki jih je ustvarjal liberalni kapitalizem? Pred nastankom moderne meščanske družbe so social-

na vprašanja reševali na patriarhalni način z metodami samopomoči, dobrotelnosti in ubožnih skladov. Neprijetne zunanje oblike (npr. beračenje, prostitucija, upori) so tudi preganjali. Socialna vprašanja podložnega kmečkega prebivalstva so reševali v okviru zemljiških gospodstev, socialna vprašanja svobodnega mestnega in obrtniškega prebivalstva pa v okviru cehovske ureditve. S spremembo družbenopolitičnih in gospodarskih razmer v drugi polovici 19. stoletja so nastajali novi in večji socialni problemi. Ko je bil odpravljen podložniški sistem zemljiških gospodstev, ta niso več imela obveznosti do svojih nekdanjih podložnikov v stiski, še vedno pa so imela gospodarsko oblast v obliki veleposestev, ki so jih obdržala in naprej izgrajevala na kapitalistični osnovi. Neagrarno mestno in obrtniško prebivalstvo pa je po razpadu prej enotne cehovske organizacije razpadla na stan podjetnikov, industrialcev in veletrgovcev in na stan delojemalcev, delavcev, proletarcev. Patriarhalne cehovske solidarnosti med mojstri-delodajalci na eni strani in pomočniki in vajenci na drugi strani ni bilo več, državne socialne politike pa še ni bilo. Tudi v teh razmerah je bilo prvotno reševanje socialnih problemov mogoče samo z metodami dobrotelnosti in kolektivne samopomoči. Poleg cerkvene Karitas so se razvila številna meščanska dobrotelna društva, delavci in obrtniki so ustanavljali različna izobraževalna, bolniška in podporna društva ter razvili delavsko združništvo. Svobodni poklici so v okviru svojih zbornic ustanavljali podporne in pokojninske sklade. V delavske podporne in bolniške sklade so plačevali tudi mnogi podjetniki, vendar neobvezno. Te oblike samopomoči so se marsikje ohranile tudi po izgradnji sistema socialnega zavarovanja in so v nekaterih tovarnah obstajale vse do druge svetovne vojne.

Odnos med kapitalom in svobodnim delom, ki se je razvil v neenakopravne mezdne odnose, je bilo treba zaščititi z delavsko zaščitno zakonodajo; to je bil zakon o inšpekciji dela iz leta 1883 in novela obrtnega zakona iz leta 1885. Prvi je urejal varstvo pri delu, drugi je omejil delovni čas, nočno delo žensk in mladoletnih, urejal pogodbe o delu, izplačevanje mezd in delovne pogoje. Delno socialno zavarovanje delavcev je uvedel zakon o bolniškem in nezgodnem zavarovanju iz let 1887 in 1888. Delavci niso imeli vsi enakega statusa. Rudarji in metalurgi so imeli v okviru svojih bratovskih skladnic bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje; enako socialno zavarovanje

so imeli tudi železničarji in javni uslužbenci. Do prve svetovne vojne se je z novelami in novimi zakoni delavska zaščita še povečala (npr. zakon o sklepanju kolektivnih pogodb iz leta 1907 in zakon o pokojninskem zavarovanju privatnih nameščencev iz leta 1906). Socialne probleme nedelavskih slojev prebivalstva so reševali samo z upravnimi sredstvi, dobrotelnostjo in kolektivno samopomočjo.

Prva svetovna vojna in revolucionarno vrenje po njej sta močno vplivala na razvoj delavske zaščite. Med te okoliščine štejem tudi določbe versajskega mirovnega sistema in mednarodne organizacije dela.

V okviru jugoslovanske države se je takoj po vojni povečala delavska zaščita. Uveden je bil 8-urni delovnik, podpiranje brezposelnih, inšpektorji dela so imeli velika pooblastila, uvedeni so bili delavski zaupniki in delavske zbornice. Delavski sindikati so imeli popolno svobodo delovanja. Delavske stranke so imele v prvem jugoslovanskem parlamentu tretjino poslancev. Vendar se ta trend ni nadaljeval. Že leta 1920 je prišlo do policijskih in vojaški intervencij za zadušitev stavkovnega gibanja. Z Obznano in zakonom o zaščiti države v letih 1920 in 1921 je bila svoboda sindikalnega dela omejena.

Po vidovdanski ustavi iz leta 1921 je bilo delo pod posebno državno zaščito in vlada je imela ministrstvo za socialno politiko. Ustava iz leta 1931 tega ni imela več, socialno ministrstvo so priključili ministrstvu za narodno zdravje, kjer se je zadušilo.

Jugoslovanska delavska zaščitna zakonodaja iz dvajsetih let je bila že močno omejena. Zakon o inšpekciji dela iz leta 1921 je z omejenimi denarnimi sredstvi onemogočal večje pristojnosti inšpektorjem dela, po letu 1925 se je njihovo delo zadušilo z administriranjem v zvezi z zaposlovanjem tujih delavcev. Javne borze dela od leta 1922 niso dobivale več sredstev za podpiranje brezposelnih in so se morale financirati samo s prispevki od delavskih mezd, pa še ta sredstva so leta 1927 porabili za stanovanjsko gradnjo. Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je zavrl razvoj delavskih zbornic, ki so do leta 1925 delovale kot začasne brez rednega financiranja in izvoljenih organov. Delavski zaupniki, ki so bili v posameznih obratih osnovni zaščitniki delavskih pravic (zlasti v obratih, kjer ni bilo sindikalnih organizacij), niso mogli uveljavljati svojih pravic, ker do leta 1927 ni bilo uredbe o načinu njihovih izvolitev. Zakon o zava-

rovanju delavcev iz leta 1922 ni poenotil socialnega zavarovanja zaposlenih, ampak je ohranjal vso neenakost pravic, pokojninsko zavarovanje pa je odložil vse do konca leta 1937.

Sklepanje kolektivnih pogodb je bilo neurejeno vse do leta 1937, ko je izšla uredba o sklepanju kolektivnih pogodb, določanju minimalnih mezd, razsodništvu in arbitraži, ki je odražala odkrito težnjo po omejevanju sindikalne svobode pri sklepanju kolektivnih pogodb. Po tej uredbi je država odločala o minimalnih mezdah, razsojala o sporih med delavci in delodajalci ob mezdni gibanjih in stvkih ter tudi odločala o veljavnosti kolektivnih pogodb.

Za reševanje socialnih vprašanj nedelavskih slojev je bilo narejeno še dosti manj. Tega prebivalstva je bilo še vedno nad polovico, zlasti kmečkega prebivalstva, ki se ni moglo preživljati z gospodarjenjem svojega premoženja in je bilo večkrat še v težjem gnotnem položaju kot delavsko prebivalstvo, ki se je preživljalo z odvisnim delom.

Za izvajanje javnega zdravstva in za reševanje socialnih vprašanj je imela država ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravje, po banovinah pa ustrezne oddelke. V kriznih obdobjih so za reševanje najhujših socialnih problemov ustanavljali bednostne fondе in fondе za javna dela, v katere so iz državnega proračuna namenjali omejena finančna sredstva. Javno zdravstveno varstvo in zdravstvena zaščita sta se financirala iz občinskih proračunov po zdravstvenih okoliših. Zdravljenje ni bilo brezplačno, plačevati so ga morali sami porabniki ali pa bolniške blagajne za svoje zavarovance. Socialno skrbstvo po občinah je bilo zelo skromno in odvisno od zmogljivosti občinskih proračunov. Reševanje socialnih problemov je bilo zlasti na tem področju izven domene državne socialne politike in se je reševalo zlasti z metodami dobrotelnosti, sosedske samopomoči in skladov podpornih društev, v drugi polovici tridesetih let tudi z zavarovalniškimi metodami posebnega ljudskega zavarovanja Karitas pri vzajemni zavarovalnici in življenjskega zavarovanja pri zavarovalnici Slavija; takih zavarovancev je bilo nad sto tisoč.

V obdobju razvitega kapitalizma do druge svetovne vojne je bilo na Slovenskem reševanje socialnih problemov pluralno in so ga izvajali:

1. državne, deželne oziroma banovinske in občinske socialne in socialnoskrbstvene ustanove v okviru socialne politike,
2. cerkvene dobrotelne ustanove,
3. meščanska dobrotelna društva,

4. bivše stanovske ustanove, ki so se preoblikovale v podporne sklade posameznih poklicnih skupin in dejavnosti v okviru trgovskih in obrtnih zbornic in tako imenovanih obrtniških zadrug,

5. delavska podporna društva, ki so reševala socialne probleme svojih članov v okviru kolektivne samopomoči,

6. sistem ustanov socialnega zavarovanja in delavske zaščite, ki je bil najpomembnejša oblika reševanja socialnih problemov.

USTANOVE ZA IZVAJANJE SOCIALNE POLITIKE IN DELAVSKE ZAŠČITE

Zdravstveno zavarovanje so izvajale bolniške blagajne, ki jih je bilo več vrst: okrajne, obratne, združne in društvene. Pri rudarskih in topilniških podjetjih so imeli bratovske skladnice. Zavarovanje državnih železničarjev so izvajale bolniške podporne blagajne pri železniških direkcijah. Enako zavarovanje so imeli tudi železničarji južnih železnic od 13. januarja 1876. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je lahko ustanovil obratno bolniško blagajno. Sredstva, s katerimi so bolniške blagajne pokrivalе svoje stroške, so morali preskrbeti delavci in podjetniki skupaj. Dve tretjini zneskov so morali prispevati delavci, tretjino pa delodajalci; vendar prispevki delavcev niso smeli presežati 3 % njihovih mezd. Bolniške blagajne so dajale zavarovancem v primeru bolezni denarne podpore v višini 60 % povprečne mezde; ta podpora je lahko trajala največ 20 tednov. Zavarovanci so imeli pravico do zdravniške oskrbe, porodniške pomoči, zdravljenj in po potrebi tudi pravico do zdravljenja v bolnišnici. Vendar je bilo zdravljenje v bolnišnici na stroške blagajne časovno omejeno na največ štiri tedne in stroški zdravljenja niso smeli presežati vsote, ki bi jo zavarovanec prejel za bolniško, če bi se zdravil doma. Ob smrti zavarovanca je znašala pogrebna 20-dnevno povprečno mezdo.

Zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt ni bilo splošno. Pokojninsko zavarovanje so imeli le rudarji v okviru bratovskih skladnic od leta 1854, državni železničarji od leta 1858 in železničarji južnih železnic od leta 1876 pri železničarskem pokojninskem zavodu na Dunaju, nameščenci pa od leta 1906. Nameščenci so bili zavarovani pri pokojninskem zavodu za nameščence na Dunaju.

Nezgodno zavarovanje je bilo organizirano

posebej in vse stroške nezgodnega zavarovanja so morali pokrivati podjetniki. Organizirano je bilo po panogah. Tovarniški delavci so bili nezgodno zavarovani pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah; za Kranjsko in Primorsko je bil sedež v Trstu, za Koroško in Štajersko pa v Gradcu. Železničarji so bili nezgodno zavarovani pri železničarski nezgodni zavarovalnici na Dunaju. Rudarji so bili do leta 1914 nezgodno zavarovani pri svojih bratovskih skladnicah, potem pa do leta 1918 pri posebni nezgodni zavarovalnici za rudarje na Dunaju.

Socialno zavarovanje tudi v okviru Jugoslavije ni bilo niti enotno, z enakimi pravicami za vse zaposlene delavce, niti splošno. Rudarji so bili zavarovani v okviru krajevnih bratovskih skladnic pri rudarskih in metalurških podjetjih, ki so bile podrejeni glavni bratovski skladnici s sedežem v Ljubljani. Zavarovanje železničarjev je izvajal humanitarni in bolniški fond državnega prometnega osebja pri direkciji državnih železnic v Ljubljani. Vse te ustanove so za svoje zavarovance izvajale bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje. Javni in privatni nameščenci so bili bolniško in nezgodno zavarovani pri trgovskem bolniškem in podpornem društvu, pokojninsko pa pri pokojninskem zavodu za nameščence v Ljubljani. Državni uslužbenci so bili zavarovani pri državnem pokojninskem skladu. Delavci v industriji, obrti in drugod zaposleni so imeli samo bolniško in nezgodno zavarovanje. Pokojninsko zavarovanje za te delavce je bilo uvedeno šele 1. septembra 1937. Za izvajanje zavarovanja je bil namesto prejšnje zveze bolniških blagajn za Slovenijo ustanovljen okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki je imel sedež na Miklošičevi cesti v lastni stavbi. Imel je največ zavarovancev (83% vseh), a bistveno manj železničarjev in rudarjev. Za vzdrževanje in delovanje delavskih zdravstvenih ustanov in za izplačevanje bolniških podpor so od zavarovancev zbrali letno okrog sto milijonov dinarjev obveznih prispevkov, za pokojnine pa še dodatnih sto milijonov. Okrožni urad je imel ambulante v Ljubljani, Kranju, Mariboru, Celju in na Ptuj; v večjih podjetjih so delali zavodski zdravniki v tovarniških ordinacijah, drugod pa pogodbeni zdravniki. Imel je tudi zdravilišča in okrevališča. Svojim zavarovancem je plačeval zdravljenje v javnih bolnišnicah in dispanserjih. Rudarji in metalurgi so imeli svoje bolnišnice v Trbovljah in na Jesenicah, zdravstvene ambulante so imeli pri vseh krajevnih bratovskih skladnicah v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Ko-

čevju, Laškem, Velenju, Krmelju, Brestanici, na Jesenicah, v Celju, Štorah, na Mežici, v Prevaljah in na Ravnah. Železničarji niso imeli svojih bolnišnic in sanatorijev. Imeli pa so razvejano mrežo 45 ambulant, oddelke pri zdraviliščih na Golniku, v Vrnjački banji in v Rogaški Slatini, za klimatsko zdravljenje železničarskih otrok pa mladinski dom v Martuljku.

Število zavarovancev je hitro naraščalo; samo na Kranjskem je od 13.125 zavarovancev leta 1889 naraslo na 32.140 leta 1913. Na vsem slovenskem ozemlju je bilo pred prvo svetovno vojno okrog 95.000 zavarovancev. Do druge svetovne vojne je bilo v slovenskem delu Jugoslavije v socialno zavarovanje vključenih prek 140.000 zavarovancev, kar je bilo okrog 59 % slovenskih gospodinjstev.

Javna zdravstvena služba je skrbela za zdravniško pomoč, zdravstveno zaščito in omejevanje nalezljivih in socialnih bolezni vsega prebivalstva. Izvajale so jo državne, pokrajinske (banovinske), občinske in krajevne zdravstvene ustanove in javne bolnišnice in zdravilišča. V Sloveniji je bilo 113 združenih in 7 samostojnih zdravstvenih občin z nastavljenimi zdravniki, 12 javnih bolnišnic in 5 zdravilišč. Bolnišnice so bile javne in privatne. Privatne so bile zlasti bolnišnice bratovskih skladnic, redovniške (Kandija pri Novem mestu, Ormož) in bolnišnica Rdečega križa v Slovenskih Konjicah. Sanatoriji so bili vsi v privatni lasti. Sanatorij »Šlajmerjev dom« je bil last trgovskega bolniškega in podpornega društva, sanatorij »Emona« je bil last primarija dr. F. Derganca, sanatorij »Leonišče« je bil lasti družbe sv. Vincencija Pavelskega. V Mariboru sta bila dva sanatorija; enega je imel dr. Mirko Černič, drugega pa dr. Benjamin Ipavec. Javne splošne bolnišnice so bile državne, banovinske (prej deželne) in občinske. Vse so v letih do druge svetovne vojne prenovili in povečali. Na novo so leta 1923 odprli bolnišnico za ženske bolezni v Ljubljani in leta 1932 bolnišnico za duševne bolezni v Novem Celju. Zavetišče onemoglim so ponujali hiralnici na Ptuj in v Vojniku in več privatnih in občinskih zavodov. Tudi največja zdravilišča (Rogaška, Laško, Dobrna, Topolšica, Golnik) so bila v javni lasti, bodisi v državni ali v lasti zavodov zdravstvenega zavarovanja.

Vse javne bolnišnice je leta 1918 prevzela narodna vlada za Slovenijo in jih podredila zdravstvenemu oddelku, ki je deloval do 19. aprila 1919, ko je vse zdravstvo v Sloveniji prevzela osrednja vlada v Beogradu. V državni upravi so bile do leta 1927, ko so prišle pod pokrajinsko samoupravo.

Zdravstvena odbora pokrajinskih samouprav v Ljubljani in Mariboru sta delovala do 1. januarja 1930, ko je njihove naloge prevzel oddelek za socialno politiko in narodno zdravje pri banski upravi Dravske banovine, ki je odslej izvajal javno zdravstveno službo. V javnem zdravstvu je delovalo 120 državnih zdravnikov po zdravstvenih občinah, 28 državnih zdravstvenih domov, 2 specialni šolski polikliniki, 2 samostojni posvetovalnici za matere z dojenčki in več protituberkuloznih dispanzerjev, ki jih je do polovice financirala država, preostalo pa občine. V zdravstvenih domovih so bile splošne ambulante, šolska poliklinika, otroški dispanzer in posvetovalnica za nosečnice. Zdravstvena zaščita se je financirala iz javnih sredstev, zdravljenje občanov, ki so ga izvajali javni in privatni zdravniki, pa za plačilo ustreznega honorarja in materialnih sredstev. Za bolnišnično zdravljenje je oskrbne stroške določala država. Občani, ki niso imeli zdravstvenega zavarovanja (kmetje, obrtniki ipd.), so morali te stroške plačevati sami ali s pomočjo socialnega skrbstva. Letni stroški zdravstvene zaščite so znašali okrog 3,5 milijona dinarjev, stroški zdravljenja bolezni in poškodb pa okrog 51,7 milijona; slabo tretjino te vsote so poravnale različne bolniške blagajne za svoje zavarovance. Nezavarovano kmečko prebivalstvo so zdravstveni stroški bremenili skoraj toliko, kot so znašali njihovi zemljiški davki.

Socialno skrbstvo občin in mestnih občin je reševalo socialne probleme vseh občanov. Po vidovdanski ustavi iz leta 1921 je bila za socialno politiko zadolžena država. Izdajala je zakone in uredbe, izvajanje socialne politike pa so morale prevzeti ustanove socialnega zavarovanja z lastnim financiranjem. Na zakonodajnem in finančnem področju se je država angažirala skoraj samo pri reševanju socialnega vprašanja delavstva. Socialno skrbstvo in reševanje socialnih vprašanj ostalih ljudi v stiski je prepustila v reševanje banovnam in občinam. Delavci in nameščenci so imeli zadovoljivo socialno zavarovanje, ki so ga financirali z obveznimi prispevki. Z davkom na delo so prispevali tudi velik del proračunskih sredstev socialnega skrbstva. Država je finančno sodelovala samo v izrednih primerih z enkratnimi ali občasnimi dotacijami.

Veliko slabše od delavskih so bile materialne možnosti za reševanje socialnih problemov kmečkega prebivalstva in ostalih kategorij ogroženega prebivalstva ter za razvoj socialnega skrbstva. To obliko socialne politike so izvajale občine iz svojih

proračunskih sredstev, iz kreditov (za občinska stanovanja) in iz ubožnih skladov. Ubožnih skladov je bilo malo, namenjeni so bili oskrbi ubožnih meščanov. Kredite za gradnjo občinskih stanovanj so najemale samo mestne občine in zelo industrializirane podeželske občine Trbovlje, Zagorje, Šoštanj, Kočevje, Ruše in Ravne. Glavno breme socialnega skrbstva je šlo iz občinskih proračunov. Občine so za socialno skrbstvo dajale med 6 in 8 % svojih proračunskih sredstev. Obseg teh sredstev je bil odvisen od velikosti in gospodarske razvitosti občin. Zlasti pereče je bilo izvajanje socialnega skrbstva podeželskih občin s prevladujočim deležem kmečkega prebivalstva, ki je bilo brez vsakršnega socialnega zavarovanja. Revščine in socialnih problemov je bilo med kmečkim prebivalstvom veliko. Socialnopolitičnih ukrepov ni bilo, organizirane kolektivne samopomoči tudi ne (kmetijsko združništvo je imelo drugačno vlogo). Socialne probleme so reševali skoraj samo z dobrodelnostjo. Socialno skrbstvo podeželskih občin je bilo zelo skromno. Malo je bilo redno podpiranih občanov in še te podpore so bile bolj miloščina kot pa socialno skrbstvo. V vseh občinskih zavetiščih za onemogle na podeželju je bilo prostora komaj za 240 oseb. Večina občin takih zavetišč sploh ni imela. Na podeželju je bila še zelo razvita oskrba onemoglih občanov po hišah in beračenju. Beračiti so morali pogosto tudi tisti onemogli občani, ki so bili v občinskih zavetiščih ali pa so prejeli občinsko podporo, ki je bila nezadostna.

Oblike socialnih pomoči so bile različne. Najpogostejše so bile denarne podpore, občasne podpore v obliki hrane, kurjave in obleke, stanovanje v zavetiščih ali občinskih stanovanjih ali samó stanovanje, hrana pa pri občanah. Popolna oskrba je bila zelo redka. V mestnih občinah je bilo več sredstev za izvajanje socialnega skrbstva. Vendar so bile v mestih tudi potrebe večje in življenje dražje. Mestne občine Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj so imele socialnopolitične urade in organizirano obliko socialnega skrbstva. Socialno skrbstvo je obsegalo starostno oskrbo onemoglih občanov, mladinsko skrbstvo, delavsko skrbstvo in podpiranje socialnih in dobrodelnih organizacij. Po obsegu najpomembnejša je bila starostna preskrba.

Po podatkih za leto 1929 je bilo starostnih oskrbovancev v Ljubljani 1.238, v vseh štirih avtonomnih mestih pa 2.556. Za njihovo starostno preskrbo so ta mesta prispevala 4,851 milijona dinarjev, največ v Ljubljani. Polovica teh sredstev je bila porabljena za vzdrževanje mestnih zavetišč

za onemogle, kjer je prebivalo 422 oskrbovancev. Za okrog 1.500 onemoglih oseb so izplačevali redne in izredne denarne podpore, ki so znašale po 1.700 do 2.500 din letno, kar je bilo manj kot tretjina eksistenčnega minimuma. Poleg teh so bile še druge oblike starostne preskrbe: obleka, obutev, zdravila, prehrana in drva, oskrba bolnika na domu, oskrba onemoglega občana v zunanjih zavodih (103 primeri).

Mladinsko skrbstvo je obsegalo redne in izredne denarne podpore, obleko in obutev, podpore za šolske potrebščine, oskrbo v dnevnikih zavetiščih in v zavodih. Manjše vsote in za manjše število otrok so namenjali počitniškim kolonijam, varstvu, rejninam. Iz mladinskega skrbstva je dobilo pomoč 995 otrok v višini 1,678.305 dinarjev.

Za delavsko skrbstvo so mestne občine namenile 445.000 dinarjev. Te vsote niso delili individualnim porabnikom, pač pa skladu za brezposelne, za vajence, za delavske izobraževalne tečaje in za delavsko zatočišče (azil v delavskem domu), kjer so se lahko brezposelni delavci in iskalci zaposlitve na potovanju spočili in pozimi ogreli. Dobrodelne in socialne organizacije so avtonomna mesta podprla z vsoto 431.500 dinarjev.

Izven socialnega skrbstva so bila sredstva, ki so jih mestne občine namenjale za reševanje stanovanjskih vprašanj socialno ogroženih občanov. Ta sredstva so do leta 1929 znašala 92 milijonov dinarjev (samo v Ljubljani 61,933.326) in z njimi je bilo zgrajenih 960 stanovanj. Občine so pomagale pri reševanju stanovanjskih vprašanj tudi na druge načine: jamstvo za stanovanjsko posojilo, prodaja poceni občinskega zemljišča za zidavo, popravilo starih hiš, denarna podpora, posredovanje pri odpovedi stanovanja, določanje maksimiranih stanarin, zaščita stanovalcev. Poverjenišтво za socialno skrbstvo pri narodni vladi je takoj po vojni s posebno odredbo razglasilo občine, za katere so veljali predpisi o začasnem odvzemu praznih stanovanj (Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Jesenice, Tržič in Zagorje). Za odvzem in razdeljevanje stanovanj so bili ustanovljeni stanovanjski uradi. Premožnejši najemniki niso bili zaščiteni. Stanovanjska zaščita in dodeljevanje stanovanj sta prenehala 1. novembra 1929. Stanovanjska zaščita v povojnem času splošnega pomanjkanja je bila pomembna in učinkovita.

Samo zaradi primerjave z obsegom dela javnega socialnega skrbstva omenjamo zasebno dobrodelnost, ki je izvajala podobno dejavnost, vendar v veliko večjem obsegu. V obdobju razvitega

kapitalizma in meščanskega družbenega reda so pretežni del reševanja socialnih problemov prevzele državne, deželne oziroma banovinske in občinske ustanove. Vendar zaradi tega ni prenehala zasebna dobrodelnost, niti ni nazadovala. Ohranila je svoje področje dela in ga celo razširila; državna oblast je to dejavnost dopuščala in tudi podpirala. Materialna osnova zasebne dobrodelnosti je bilo premoženje ustanov, ki se je oblikovalo iz volil in donacij in iz premoženja verskih skladov (največji je bil kranjski verski sklad) in ubožnih skladov ter se je dopolnjevalo tudi iz javnih sredstev. Pred drugo svetovno vojno je na Slovenskem delovalo nad 1.000 dobrodelnih društev, razvejana mreža podružnic slovenskega Rdečega križa in številni zavodi in ustanove verskih kongregacij s socialno vsebino dela. Večina teh organizacij in ustanov je delovala že od srede 19. stoletja naprej. Po prvi svetovni vojni je bil v Ljubljani ustanovljen slovenski Rdeči križ in več dobrodelnih društev jugoslovanskega značaja. Po obsegu in razvejanoosti karitativnega delovanja je bila najpomembnejša družba svetega Vincencija Pavelskega; za prostovoljno oskrbovanje revežev in varstvo mladine je bila ustanovljena leta 1876 v Ljubljani in leta 1879 v Mariboru. Pred drugo svetovno vojno je imela ta družba v Sloveniji 34 podružnic in konferenc; leta 1937 je na primer za podporo 4.000 revežev porabila 2 milijona dinarjev. Iz bivšega patronata za mladino te družbe je bilo leta 1918 ustanovljeno škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani. Leta 1920 je bila ustanovljena družba svete Elizabete za ljubljansko škofijo s 14 konferencami. Zelo številna so bila dobrodelna katoliška društva, ki so skrbela za socialno ogrožene, za mladino in za ostarele; v njihovem okviru so delovali otroški vrtci, internati, domovi za socialno in zdravstveno prizadeto mladino, dijaške in ljudske kuhinje, počitniški domovi, zavetišča za ostarele in onemogle. Za izseljence je skrbela družba svetega Rafaela. Za koordinacijo katoliških dobrodelnih društev sta bili leta 1930 ustanovljeni karitativni zvezi v Ljubljani in Mariboru. Številne cerkvene ustanove so vzdrževale svoje bolnišnice, podpirale bolnišnično zdravljenje in s svojim osebjem delovale tudi v javnih bolnišnicah. Obseg dela cerkvenih dobrodelnih ustanov in društev je bil velik in raznolik. Med dvema vojnama so samo Vincencijeve in Elizabetine družbe podpirale po okrog 5.000 oskrbovancev v višini 3 milijone dinarjev letno.

Posredovanje dela in podpiranje brezposelnih delavcev so v prvih letih po vojni prevzele občine.

Po zakonu o zaščiti delavcev iz leta 1922 so te pristojnosti prešle na državne borze dela, ki so se leta 1928 preoblikovale v javne borze dela z lastnim financiranjem iz prispevkov od delavskih mezd. Vendar to ni bila zadovoljiva oblika zavarovanja za primer brezposelnosti. Brezposelnim so dajale podpore v denarju, hrani ali v drugi obliki; imele so tudi delavska zatočišča, kjer so brezposelni delavci in delavci na poti do nove službe dobili hrano v delavskih kuhinjah, najosnovnejše zavetišče v velikih čakalnicah in prenočiščih. Delavska zatočišča so bila urejena v Ljubljani, Kranju, Celju, Mariboru in Murski Soboti. V Ljubljani je bil to Delavski dom, kjer je bila tudi poslovalnica borze dela. Oskrba v delavskih zatočiščih je bila brezplačna.

Inšpekcije dela so dobile velike pravice in dolžnosti pri delavski zaščiti. Nadzirale so izpolnjevanje predpisov o varovanju zdravja in življenja delavcev v delavnicah in tovarniških prostorih, predpisov o zaposlovanju delavstva, delovnem času in počitku med delom, predpisov o delovnih redih in o izplačevanju delavskih zaslužkov. Morale so posredovati v sporih med delavci in delodajalci. Inšpektorji dela so reševali tudi prošnje tujih državljanov za podaljševanje zaposlitve. Vloga inšpekcij dela se je pozneje skrčila samo na ugotavljanje pomanjkljivosti in formalni pregled industrijskih obratov, ničesar pa niso storile za zagotovitev pravic delavcev.

DELAJSKE ORGANIZACIJE

Delavski zaupniki in delavske zbornice so bile obvezne delavske zaščitne ustanove in ustanove za zastopanje stanovskih interesov delavcev in nameščencev, ki so jih volili vsi zaposleni. Dejavnost bili tudi na področju socialne politike. Delavski zaupniki so bili predstavniki vseh zaposlenih delavcev in nameščencev po posameznih obratih. Slovenska narodna vlada jih je v industrijskih obratih uvedla z uredbo že 18. decembra 1918. V razmerah ob koncu prve svetovne vojne in takoj po njej so delavci na številnih zborovanjih zahtevali uvedbo delavskega nadzora tovarniških obratov. Poznejše uredbe in zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922, ki je vpeljal delavske zaupnike v vsa podjetja, jim je določil le zaščitno vlogo. Imeli so pravico varovati gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev, sodelovati pri sklepanju kolektivnih pogodb in posredovati v sporih med delavci

in delodajalci. Delavske zaupnike so volili iz svojih vrst vsi zaposleni delavci obrata (od 2 do 16 glede na število zaposlenih). Uživali so zaupniško imuniteto; delodajalci jih niso smeli odpuščati. Če ni bilo v podjetju sindikalne organizacije, so bili delavski zaupniki edini zastopniki delavcev in njihovih pravic v posameznem obratu. Splošno stanovsko zastopstvo, zaščito ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov vseh delavcev in nameščencev so izvajale delavske zbornice.

Delavska zbornica za Slovenijo v Ljubljani je bila ustanovljena z uredbo 21. maja 1921; do izvolitve samoupravnih organov zbornice leta 1925 je delovala kot začasna. Njene ekspoziture so bile v Mariboru, Celju, Kranju in Murski Soboti; prostore so imele v lastnih zgradbah. V Ljubljani si je delavska zbornica leta 1927 zgradila poslovno zgradbo na Miklošičevi cesti. V novi stavbi delavske zbornice so dobile svoje prostore še druge delavske ustanove, in sicer borza dela, inšpekcija dela, izseljeniški urad, javna kuhinja z delavsko menzo, knjižnica delavske zbornice, delavske kulturne in strokovne (sindikalne) organizacije. Člani delavske zbornice so bili vsi zaposleni delavci in nameščenci, starejši od 18 let. Zbornica je imela za svoje delovanje lastna sredstva; dobivala jih je iz obveznih delavskih prispevkov. Z njimi je financirala tudi delovanje delavskih zaupnikov, podpirala delavske strokovne organizacije in občasno podpirala brezposelne in delavce v materialni stiski.

Meščanske stranke praviloma niso imele večjih socialnih programov. Delavska socialnodemokratska stranka je od devetdesetih let 19. stoletja naprej gradila svoj minimalni program zlasti na socialnih reformah (socialisti reformisti). Na osnovi papeške enciklike *Rerum novarum* iz leta 1891 se je razvil socialni program krščanskega socializma. Borbeni del za uvajanje in izvajanje socialne politike pa so bile delavske sindikalne organizacije, ki so vodile delavsko gibanje. Razvijale so se v okviru treh sindikalnih central. Najmočnejše in najstarejše je bilo socialistično delavsko gibanje, nekoliko pozneje se je razvilo šibkejše krščansko-socialistično gibanje. Narodnosocialne delavske organizacije so bile manj številčne in tudi uveljavile so se pozneje. Največ članstva so imele med železničarji in uslužbenci.

Sindikalne organizacije so vodile delavsko gibanje za izboljšanje svojega socialnega in materialnega položaja, za boljše delovne pogoje, krajši delovni čas, predvsem pa za višje mezde. Poleg

tega so s sredstvi sindikalne članarine reševali tudi socialne stiske svojih članov. Slaba polovica teh sredstev je bila namenjena za solidarnostno pomoč članom v stiski in za stavkovni sklad, preostali del je bil namenjen upravnim stroškom, sindikalnemu tisku, izobraževanju in agitaciji. Nekatere sindikate so finančno podpirale tudi politične stranke. Članstvo v njih je namreč temeljilo tudi na višjih denarnih podporah, ki jih je tak sindikat dajal svojim članom ob boleznih, nezgodah in stavkih.

VIRI ZA ZGODOVINO SOCIALNE POLITIKE

Arhivsko gradivo, ki je nastalo ob delovanju upravnih državnih organov in socialnopolitičnih ustanov, se hrani v javnih arhivih. Pregled arhivskega gradiva v arhivih Slovenije vsebujejo različni arhivski vodniki. Prvi je leta 1960 izšel *Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS*. Pomembne dopolnitve splošnega pregleda je prinesel *Vodnik po arhivih Slovenije*, ki ga je leta 1965 izdalo društvo arhivarjev Slovenije. Leta 1980 je izšel *Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, ki je v dopolnjeni obliki izšel še leta 1992. Leta 1984 je v Beogradu izšel seznam vseh arhivskih fondov in zbirk v arhivih in arhivskih oddelkih Slovenije, ki ga je izdala zveza arhivskih delavcev Jugoslavije v okviru skupne edicije osmih knjig po republikah in avtonomnih pokrajinah s skupnim naslovom *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ*. Leta 1999 je izšel *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije* v treh obsežnih knjigah enciklopedičnega formata. Leta 1999 je izšel vodnik po arhivskem gradivu nadškofijskega arhiva v Ljubljani. Vsakoletne nove pridobitve fondov in zbirk arhivov v zadnjih dveh desetletjih objavlja glasilo arhivskega društva in arhivov Slovenije z naslovom *Arhivi*.

Arhivsko gradivo, ki je nastalo ob delovanju upravnih organov državne oblasti centralnih ustanov s sedežem v Ljubljani, je v arhivu republike Slovenije. Gradivo, ki je nastajalo pri lokalnih organih oblasti, pa je v pokrajinskih arhivih, in sicer za Štajersko v pokrajinskem arhivu Maribor, v zgodovinskem arhivu Celje in v zgodovinskem arhivu Ptuj, za Primorsko v pokrajinskem arhivu Koper in v pokrajinskem arhivu Nova Gorica, za osredno Slovenijo pa v zgodovinskem arhivu Ljubljana. Zgodovinski arhiv Ljubljana je organiziran po enotah, in sicer: mestni arhiv Ljubljana, enota za obljublansko območje v Ljubljani, enota za

Dolenjsko in Belo Krajino v Novem mestu, enota za Gorenjsko v Kranju, enota v Škofji Loki in enota v Idriji. Zgodovinski arhiv Ljubljana se omejuje dokaj ujema z območjem nekdanje dežele Kranjske. Za socialno politiko je največ gradiva v fondih upravnih organov. Vsebuje gradivo za ubožne in dobrodelne zadeve, policijske zadeve (prisilne delavnice), zdravstvene zadeve (najdenčki), zavetišča za onemogle, za reveže, za zadeve mladinskih, šolskih in socialnih ustanov (Marjanišče, Zavod za usposabljanje Janez Levec ipd.).

Nadškofijski arhiv v Ljubljani hrani arhivsko gradivo, ki je nastalo ob delovanju ljubljanske škofije, njenih uradov, ustanov in župnij. Hrani gradivo številnih dobrodelnih ustanov in društev.

V arhivu republike Slovenije je za našo raziskavo pomembno troje vrst arhivskega gradiva: primarni arhivski viri s področja državne uprave, s področja zdravstva in sociale, s področja političnih strank in sindikatov in posamezne arhivske zbirke. Arhivsko gradivo, ki je nastalo in se ohranilo v okviru delovanja državne uprave in javnih služb do leta 1918, je v arhivu republike Slovenije samo za Kranjsko, in sicer kranjskih deželnih in državnih (deželnoknežjih) organov oblasti, uradov in komisij dežele Kranjske s sedežem v Ljubljani. Za slovenski del Štajerske in Koroške je to gradivo do leta 1918 v arhivih v Gradcu in Celovcu, za Primorsko pa do leta 1946 v Trstu.

Za Kranjsko je do leta 1918 arhivsko gradivo za zgodovino socialne politike v arhivskih fondih. Deželni stanovi za Kranjsko obsegajo gradivo za starejše obdobje in do leta 1861. Med gradivom so zanimivi podatki o ubožnih ustanovah in najdenčkih. Arhivski fond deželnega zbora in deželne vlade v Ljubljani obsega gradivo za obdobje od 1861 do 1918. Gradivo vsebuje podatke o ubožnih zadevah, dobrodelnih ustanovah, o zavodih za slepe in gluhone, o prisilnih delavnicah. Deželno predsedstvo za Kranjsko obsega gradivo za čas od 1791 do 1918, in sicer o splošni bedi, o ustanovitvi in o odpravi župnijskih ubožnic. Okrajna glavarstva vsebujejo gradivo zdravstvenih in ubožnih zadev, tudi dobrodelnih ustanov na lokalni ravni za obdobje 1849 do 1918. Fondi bratovskih skladnic in bolniških blagajn vsebujejo podatke o socialnem zavarovanju.

Po letu 1918 in ustanovitvi Jugoslavije arhivsko gradivo obsega jugoslovanski del Slovenije. Gradivo za zgodovino socialne politike je v arhivskih fondih državnih upravnih ustanov. Oddelek za socialno skrbstvo narodne vlade za Slovenijo in

pokrajinske uprave za Slovenijo obsega gradivo za čas od 1918 do 1924. Arhiv vsebuje gradivo o mladinskem skrbstvu, okrajnih bolniških blagajnah, o vojnih invalidih in o stanovanjski zaščiti (stanovanjsko sodišče). Oddelek za socialno politiko velikega županstva ljubljanske in mariborske oblasti obsega gradivo za čas od 1924 do 1929. Banski svet Dravske banovine je bil posvetovalni organ bana in je razpravljal tudi o socialnih zadevah. V stenografskih zapisnikih njegovih sej je gradivo za čas od 1929 do 1941. Oddelek za socialno politiko in narodno zdravje kraljevske banske uprave Dravske banovine obsega gradivo za čas od 1929 do 1941. Arhivsko gradivo vsebuje spise inšpekcije dela (nadzorniška poročila, kolektivne pogodbe, minimalne mezde), spise o izseljencih, o sezonskih zaposlitvah, spise sklada za zidanje delavskih stanovanj in spise o upravljanju državnih bolnišnic. Državna posredovalnica za delo in javna borza dela v Ljubljani obsega gradivo za čas od 1918 do 1941. Gradivo vsebuje zapisnike sej in poročila o delu in poslovanju, finančne zadeve in načrte stavb javne borze dela v Celju in v Kranju.

Arhivsko gradivo s področja samoupravnih socialnih in delavskih ustanov ima delavska zbornica za Slovenijo v Ljubljani za čas od 1921 do 1941. Gradivo vsebuje zapisnike sej skupščine, predsedstva in upravnega odbora zbornice, sej tarifnega, kulturno-prosvetnega in knjižničnega odseka, splošne upravne zadeve, finance, dopise z ekspoziturami v Celju in Mariboru, z osrednjim tajništvom v Beogradu in z drugimi zbornicami, gradivo o socialni zakonodaji, o delavskih zaupnikih, o mezdni gibanjih in stavkah, o kolektivnih pogodbah, o sindikalnih organizacijah in o drugih delavskih zadevah. Fondi glavne bratovske skladnice v Ljubljani in 13 krajevnih bratovskih skladnic vsebujejo poročila o poslovanju v obdobju od 1854 do 1945. Okrajna bolniška blagajna v Ljubljani obsega gradivo za čas od 1889 do 1922. Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani in 9 njegovih poslovalnic obsega gradivo za čas od 1922 do 1941. Zavod za slepe vojne invalide prve svetovne vojne in zavod za slepe otroke v Ljubljani in v Kočevju sta predhodnika zavoda za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, ki obsega gradivo za čas od 1919 do 1944.

Trije arhivski fondii vsebujejo socialnopolitično gradivo do druge svetovne vojne, in sicer: jugoslovanska socialnodemokratska stranka, pokrajinska sekcija socialistične delavske stranke Jugoslavije

(komunistov) in jugoslovanska strokovna zveza.

Viri za zgodovino socialne politike so zakoni in uredbe, objavljeni v uradnih listih. Letna in občasna poročila ustanov socialne politike in delavske zaščite je v tiskani obliki objavljala večina ustanov. Nekatere ustanove so izdajale tudi mesečne publikacije, ki so bile deloma uradna glasila, deloma pa socialnostatiščne revije. Vse tiskane publikacije se praviloma hranijo v narodni in univerzitetni knjižnici. Tiskana letna poročila so o svojem poslovanju izdajali inšpekcija dela, javna borza dela, delavska zbornica, pokojninski zavod za nameščence, okrožni urad za zavarovanje delavcev in glavna bratovska skladnica. Vsa okvirna delavskozaščitna zakonodaja je izšla v *Delovnopravnem zborniku*, ki ga je leta 1940 izdalo društvo Pravniki v Ljubljani, priredil ga je in opombe napisal dr. Stojan Bajič.

Radniška zaščita, ki jo je 15. aprila 1919 začela izdajati Zemaljska blagajna za podporu bolesnih radnika i za osiguranje protiv nezgodama v Zagrebu kot svoje uradno glasilo, je bila tudi socialnopolitična revija, ki je objavljala članke in razprave s področja socialnega zavarovanja pri nas in v drugih državah. Ko je bil 1. julija 1922 ustanovljen osrednji urad za zavarovanje delavcev (SUZOR) s sedežem v Zagrebu, je *Radniška zaščita* postala njegovo uradno glasilo in je poleg okrožnic in zakonov objavljala mesečna poročila o številu zavarovanih delavcev po industrijskih vejah, mezdni razredih, starostnih skupinah, po spolu in po okrožnih uradih; še naprej je ostala tudi socialnopolitična revija. Izhajala je do leta 1941.

Socijalni arhiv, ki ga je leta 1935 začela izdajati Središnja uprava za posredovanje rada v Beogradu, je bila deloma socialnopolitična revija, deloma pa uradno glasilo. V prvem delu je prinašala razprave in študije s področja socialne politike doma in v tujini, v drugem delu pa uradna poročila osrednje uprave za posredovanje dela, zakone, pravilnike in uredbe in statistiko o zaposlenosti, številu prostih delovnih mest in številu brezposelnih. Revija je izhajala mesečno do leta 1941.

Zelo koristne so razprave in statistični podatki, ki jih je prinašala statistična revija *Indeks*. Revija je leta 1929 začela izdajati delavska zbornica v Zagrebu. Odgovorni urednik je bil Arthur Benko Grado; napisal je večino razprav in statističnih študij ter leta 1936 postal tudi lastnik revije. Izhajala je četrtletno do konca leta 1940.

Sindikalna glasila vsebujejo gradivo o socialnih razmerah delavstva, o njihovem delavskem giba-

nju za izboljšanje materialnega položaja, zlasti podatke o mezdni gibanjih in stavkah, o delavskih strokovnih organizacijah. *Die Gewerkschaft* je bil glasilo avstrijske centralne strokovne komisije in socialnopolitična revija, ki je izhajala na Dunaju od 1899 do 1918. Vsebuje izčrpno statistično gradivo o številu članstva v socialistični strokovni komisiji po deželah in po strokah, o mezdni in stavkovni gibanjih. Revija je objavljala tudi socialnopolitične razprave. Podatke o socialnih razmerah slovenskega delavstva pred prvo svetovno vojno je objavljala *Rdeči prapor*, glasilo jugoslovanske socialne demokracije, ki je izhajalo od 1899 do

1905 v Trstu in nato do 1920 v Ljubljani. *Delavec*, ki je izhajal od 1914 do 1941, je bil glasilo socialistične strokovne komisije za Slovenijo. *Strokovna borba* je bila glasilo komunističnih neodvisnih sindikatov in je izhajala od 1922 do 1924. *Ujedinjeni sindikati*, ki so izhajali od 1926 do 1940 v Beogradu, so bili glasilo socialističnih Ursovih sindikatov, ki so bili v Sloveniji zelo aktivni pri oblikovanju delavske socialne politike. *Delavska pravica* je bilo sindikalno glasilo krščanskosocialistične jugoslovanske strokovne zveze in je izhajalo od 1928 do 1941.

LITERATURA

- S. ANŽIČ (2002), *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- A. BRUSATTI (1965), *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*. Wien: Jupiter Verlag.
- S. ILEŠIČ (1939), *Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. V: Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja / Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani*, zbirka študij št.5. Ljubljana: Geografski inštitut Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani.
- M. JERAJ (1995), *Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- V. KISOVEC (1913), *Delavsko zavarovanje proti nezgodam. Kratek pregled zavarovanja in zavarovalnic s posebnim otirom na Slovence*. Gorica: Socialna matica.

- F. KRESAL (2003), Socialna politika na Slovenskem do druge svetovne vojne. V: O. LUTHAR, J. PEROVŠEK (ur.), *Zbornik Janka Pleterškega*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU (297-304).
- (2003), Zavarovalništvo in socialno zavarovanje na Slovenskem 1890-1990. V: *Zbornik ob sedemdesetletnici Marije Oblak-Čarni*, Arhivi, 26, 1: 145-152.
 - (2002), Dobrodelnost in socialna politika v razmerju cerkve do države v Sloveniji do druge svetovne vojne. V: A. Šelih in J. Pleterški (ur.), *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki*. Ljubljana: SAZU (197-190).
 - (2002), Zbornice in združenja v Sloveniji 1918-1945. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42, 1: 33-44.
 - (1998), *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 - (1997), Gradnja socialnih stanovanj in stanovanjska zaščita v Sloveniji med vojnama. *Zgodovina v šoli*, 6, 3: 16-22.
 - (1997), Posestna struktura od zemljiške odveze do agrarne reforme na Slovenskem. *Zgodovina v šoli*, 6, 1: 16-25.
 - (1995), Gospodarska politika v Sloveniji v okviru prve Jugoslavije. *Arhivi*, 18, 1-2: 30-42.
 - (1985), Sindikati in njihov boj za izboljšanje socialnega in materialnega položaja delavstva v Sloveniji v obdobju 1918-1941. V: *Sindikalno gibanje na Slovenskem*. Ljubljana: Delavska enotnost (15-32).
 - (1970), Delavsko združenstvo na Slovenskem. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 10, 1-2: 67-79.
 - (1969), Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 8-9, 1-2: 103-190.
- F. URATNIK (1938), Poljedelsko delavstvo v Sloveniji. V: H. MAISTER, F. URATNIK (ur.), *Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek*. Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani (3-90).
- (1933), *Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije*. Ljubljana: Tiskovna zadruga v Ljubljani.
- A. VOGELNIK (1940), Poklicna razdelitev slovenskega prebivalstva v razdobju 1890 do 1931. *Tehnika in gospodarstvo*, 6, 1-2: 43-48.
- Zasebna dobrodelnost (1939). V: J. LAVRIČ, J. MAL, F. STELE (ur.), *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: založba Jubilej (540).
- Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ: SR Slovenija* (1984). Beograd: Savez arhivskih radnika Jugoslavije.
- Compass: Finanzielles Jahrbuch 1936, Jugoslawien - Financijalni godišnjak 1936, Jugoslavija* (1936). Wien: Compassverlag.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek: Družbena razmerja in gibanja* (1980). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Poročilo delavske zbornice za Slovenijo za leti 1929 in 1930* (1930). Ljubljana: Delavska zbornica za Slovenijo.
- Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS* (1960). Ljubljana: Državni arhiv LRS.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije* (1999).- Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Vodnik po fondih in zbirkah Nadškofijskega arhiva Ljubljana* (1999).Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana.
- Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana* (1980). Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana.

